

Dokumentnamn: Ramprogram för lokalutformning av vård- och omsorgsboenden i Göteborgs Stad -Kortversion			
Beslutad av: Kommunstyrelsen	Gäller för: Vård- och omsorgsboende nyproduktion i egen regi	Diarienummer: 0941/14	Datum och paragraf för beslutet: 2016-06-01 §392
Dokumentsort: Ramprogram	Giltighetstid: Tillsvidare	Senast reviderad: 2020-04-24	Dokumentansvarig: SLK planering och analys
Bilagor: Fullversion - RAMPROGRAM FÖR ÄLDREBOENDE VERSION 2016-05-18 (Uppdaterad 2020-04-24)			

Ramprogram för lokalutformning av vård- och omsorgsboenden i Göteborgs Stad - Kortversion

Innehåll

Ramprogram för lokalutformning av vård- och omsorgsboenden i Göteborgs Stad	1
1. Om dokumentet	5
1.1. Bakgrund	5
1.2. Målgrupper	5
1.3. Syfte	5
1.4. Arbetssätt	5
1.5. Versionshantering	6
2. Lagstiftning, riktlinjer och förutsättningar	6
2.1. Socialtjänstlagen	6
2.2. Hälso- och sjukvårdslagen	6
2.3. Tvångs- och skyddsåtgärder	7
2.4. Verksamhetsidé för äldre- och hälso- och sjukvård i Göteborg	7
2.5. Arbetssättet inom äldreomsorgen	7
2.6. Miljö och teknik	8
3. Äldres boendialternativ	8
4. Särskilda boenden för äldre i Göteborg	8
4.1. Mer avancerad sjukvård i det särskilda boendet	9
4.2. Att bo och att arbeta i särskilt boende	9
4.3. Boendet	9
4.4. Arbetsplatsen	10
4.5. Demografi	10
5. Faktorer som påverkar användningen av den fysiska miljön	10
5.1. Åldrandet och den fysiska miljön	10
5.2. Miljöfaktorer som påverkar lokalernas användning	11
5.2.2. Rekommendationer och krav	11
5.3. Ljus, färger och ljud	11
5.3.2. Rekommendationer och krav	11
5.4. Lukt och känsel	11
5.4.2. Rekommendationer och krav	11
6. Utformning	12
6.1. Utformning allmänt	12
6.2. Lokalisering	12
6.3. Gemensamma utrymmen på enheten	12

6.3.2. Rekommendationer och krav	12
6.4. Utrymme för aktiviteter	13
6.4.2. Rekommendationer och krav	13
6.5. Den egna lägenheten.....	13
6.5.2. Rekommendationer och krav	13
6.6. Administrativa lokaler	14
6.6.2. Rekommendationer och krav	14
6.7. Personalutrymmen.....	15
6.7.2. Rekommendationer och krav	15
6.8. Tillagnings- eller mottagningskök	15
6.9. Restaurang och kafé	15
6.10. Utrymmen för lokalvård	15
6.10.2. Rekommendationer och krav	15
6.11. Utrymmen för sopor och återvinning	15
6.11.2. Rekommendationer och krav	16
6.12. Utrymmen för transporter och förvaring.....	16
6.12.2. Rekommendationer och krav	16
6.13. Spol- och diskdesinfektor	16
6.13.2. Rekommendationer och krav	16
6.14. Tvättstuga för kläder och hemtextiler	16
6.14.2. Rekommendationer och krav	16
6.15. Grovtvättstuga	17
6.15.2. Rekommendationer och krav	17
6.16. Handikaptoalett (HWC) och allmän toalett.....	17
6.16.2. Rekommendationer och krav	17
6.17. Förråd	17
6.18. Teknikutrymmen	17
6.18.2. Rekommendationer och krav	17
6.19. Dörrar och fönster	17
6.19.2. Rekommendationer och krav	17
6.20. Golv- och markbeläggning	18
6.20.2. Rekommendationer och krav	18
6.21. Andra boendetrymmen.....	18
6.22. Rumsutformning och orienterbarhet.....	18
6.23. Logistik och flöden – inne och ute	18
6.23.2. Rekommendationer och krav	18

6.24. Utemiljö.....	19
6.24.2. Rekommendationer och krav	19
7. Välfärdsteknik.....	20
7.2. Rekommendationer och krav	20
8. Säkerhet och tillgänglighet inne och ute	20
8.1. Åtgärder för ökad säkerhet och tillgänglighet i den fysiska miljön.....	21
8.1.2. Rekommendationer och krav	21
8.2. Lås och passagekontroll allmänna utrymmen	21
8.2.2. Rekommendationer och krav	21
8.3. Lås och passagekontroll lägenheter.....	21
8.3.2. Rekommendationer och krav	21
9. Referenser och faktakällor.....	22

1. Om dokumentet

Föreliggande dokument innefattar en kortversion av Göteborgs stads ramprogram för vård- och omsorgsboende. För att se underlaget som ligger till grund för kortversionen hänvisas till RAMPROGRAM FÖR ÄLDREBOENDE VERSION 2016-05-18 (Uppdaterad 2020-04-24), se bilaga. Kapitel och punkter har samma numrering som i grunddokumentet.

1.1. Bakgrund

Ramprogrammet används som en riktlinje vid större ombyggnader och vid nyproduktion. Det ska också bidra till en genomtänkt hantering av befintliga fastigheter, en beredskap för förändrade behov och ökande behov.

Behovet av platser inom äldreomsorgen ökar men staden bygger inte så många av dessa i egen regi. I stället blir staden hyresgäst eller köpare av platser som någon annan producerar.

Ramprogrammet 2016 var i första hand avsett för det egna byggandet och för att uppmuntra till kunskapsåterföring genom de egna projekten. Det gör att det fortfarande saknas vissa delar och samordning av den utveckling som sker i det befintliga fastighetsbeståndet.

Detta dokument, kortversionen som samlar krav och riktlinjer, är den största förändringen jämfört med 2016 års version. Stycket som beskriver utemiljön har utökats, en översyn av vad som är krav och vad som är önskemål samt viss anpassning till hur de verkliga projekten planeras, är gjord.

1.2. Målgrupper

Ramprogrammet riktar sig till de som har i uppdrag att planera och genomföra projekt. Ofta är det projektledare, arkitekter, andra konsulter och ibland är det entreprenörer. Ramprogrammet ska också vara riktlinje för äldreomsorgens personal som har i uppdrag att planera lokaler för verksamheten.

1.3. Syfte

Ramprogram är ett styrande dokument som efter avvägning mellan verksamhetskrav, kostnadseffektivitet och strategisk planering sammanställer de val som staden gjort. Avsikten är att effektivisera i projekten och att göra långsiktigt kloka val.

1.4. Arbetssätt

Faktainsamlande har skett genom dialogmöten med olika aktörer, studiebesök, forskarseminarium, jämförelser med andra städer och litteraturstudier. År 2020 genomfördes en utvärdering av ramprogrammet i workshopform vilket resulterade i föreliggande dokument.

1.5. Versionshantering

Ramprogrammet ska vara ett levande dokument och uppdateras kontinuerligt utifrån nya erfarenheter. Ändringarna ska stämmas av med äldreomsorgen av lokalsekretariatet. Förändrade arbetssätt, ny lagstiftning och liknande kan göra ändringar nödvändiga.

2. Lagstiftning, riktlinjer och förutsättningar

Verksamheten och husens utformning styrs bland annat av:

- Socialtjänstlagen
- Hälsa- och sjukvårdslagen
- Arbetsmiljölagen
- Kommunallagen
- Patientlagen
- Plan- och bygglagen
- Hyreslagen
- Boverkets byggregler
- Livsmedelslagen
- Miljöbalken
- Brandlagstiftning
- Föreskrifter från Socialstyrelsen, Arbetsmiljöverket, Boverket
- Politiska beslut i kommunfullmäktige och kommunstyrelsen
- Tekniska Krav och Anvisningar

2.1. Socialtjänstlagen

Socialtjänstlagen (SoL) är den lagstiftning som styr kommunens ansvar för äldre personer, ger den enskilde rätt till bistånd i olika former och anger den värdegrund som äldreomsorgens verksamhet ska utgå ifrån. Socialtjänstens omsorg om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt och meningsfullt liv och känna välbefinnande och trygghet. Den äldres privatliv, integritet och livsval ska respekteras. Särskilt boende är ett individuellt behovsprövat boende. På boendet finns tillgång till vård- och omsorgspersonal dygnet runt. Socialtjänstlagen innehåller även bestämmelser om rätten till parboende, det vill säga att sammanbo med sin maka/make/sambo/partner i vård- och omsorgsboende.

2.2. Hälsa- och sjukvårdslagen

Kommunen har ansvar för att erbjuda en god hälso- och sjukvård till de äldre som fått beslut om att bo i särskilt boende (vård- och omsorgsboende). Enligt hälso- och sjukvårdslagen (HSL) ska

vården ges med respekt för alla människors lika värde och för varje människas värdighet. Hälso- och sjukvården ska bedrivas så att den uppfyller kraven på god vård.

2.3. Tvångs- och skyddsåtgärder

Lokalernas utformning och utrustning kan ha betydelse utifrån tvångs och skyddsåtgärder för personer med demenssjukdom eller annan kognitiv funktionsnedsättning. Tvångs- och skyddsåtgärder som bland annat lås, larm, bälte, sele, bord och sänggrindar får inte användas för att frihetsberöva en person. Däremot får det användas som skydd eller hjälpmedel om den enskilde samtycker.

2.4. Verksamhetsidé för äldre- och hälso- och sjukvård i Göteborg

”Göteborg ska vara en bra stad för äldre att leva i, med gott om mötesplatser och ett rikt utbud för seniorer. De fria kollektivresorna för ålderspensionärer ger goda möjligheter för många att ha ett aktivt liv på äldre dagar. Seniorers möten med stadens verksamheter ska alltid präglas av respekt för medborgarens integritet och rättigheter. Självbestämmande, stimulans och gemenskap bevarar hälsa och välbefinnande samt minskar behovet av hjälpinsatser och läkemedel.”

Äldreomsorg och kommunal hälso- och sjukvård erbjuder förebyggande insatser, service, omsorg och vård för främst äldre. Verksamheten utgör stöd för ett meningsfullt liv, präglad av oberoende och självständighet, under trygga förhållanden med respekt för självbestämmande och integritet. Utförandet kännetecknas av ett salutogent förhållningssätt.

(Sektorcheferna äldre och hälso- och sjukvård, september 2014).

2.5. Arbetssättet inom äldreomsorgen

Arbetssättet på vård- och omsorgsboendet styrs av den äldres behov.

- Det finns lagstiftning och förhållningssätt som handlar om *personcentrerad vård, salutogent förhållningssätt* och *värdegrund*. Dessa har var och en sin definition men samtliga syftar till att äldres olikheter ska tas tillvara och tillgodoses.
- Personcentrerad vård innebär att personen ges möjlighet att vara aktiv i planering och genomförandet av den egna vården och omsorgen.
- Värdegrunden i socialtjänstlagen anger att omsorgen om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande. En vidare tolkning är att var och en ska bemötas utifrån hans individuella liv, behov och önskemål och trots stora omsorgs- och vårdbehov ska hen kunna leva utifrån sin identitet.
- Det salutogena förhållningssättet är beskrivet av den amerikansk-israeliske professorn i medicinsk sociologi, Aaron Antonovsky och ledorden är *känsla av sammanhang, meningsfullhet, begriplighet* och *hanterbarhet*.

För att ta tillvara den enskildes behov upprättas en individuell genomförandeplan som omfattar hur livet i lägenheten/boendet ser ut gällande:

- Personlig omsorg, egen tid, stimulans, tvätt, städ.
- Social samvaro, träning, utevistelse.

- Måltider: var, när, hur och med vem.
- Utifrån genomförandeplanerna och de ”insatser” som boende behöver/önskar planeras personalens schema och bemanningen över dygnet.
- Den enskilde kanske väljer att leva sitt liv i sin lägenhet och väljer när man umgås med grannen eller deltar i aktiviteter. För att förhindra isolering och passivisering är uppföljning av boendes dagliga liv är viktigt.
- Helpension ingår och de äldre väljer om de vill äta maten i restaurangen, i enhetens matsal eller i sin lägenhet.
- För dem som äter i sin bostad levereras måltiden direkt dit – förpackad så att den håller värmen.
- I de fall man väljer att äta vissa måltider i bostaden, såsom frukost, finns livsmedel i kylskåpet så att boende kan klara det själv eller med hjälp av personal.

2.6. Miljö och teknik

Nya byggnader ska utformas till stöd för Göteborgs stads klimatstrategi med ekonomiska överväganden inkluderade.

- De material som väljs ska ha låg klimatpåverkan med beaktande av övriga funktionskrav.
- Bygg- och installationssystem utformas enligt lokalförvaltningens tekniska krav och anvisningar när lokalförvaltningen är byggherre. När staden är hyresgäst görs en bedömning av vad som är väsentliga krav.
- Stom- och installationssystem bör vara flexibelt för att kunna anpassas vid verksamhetsförändringar.
- Installationer ska placeras så att de effektivt kan förvaltas och underhållas.
- Komponenter som har kortade livslängd än byggnaden i övrigt ska vara placerade så att de är enkelt utbytbara.
- Ambitionen är att alla nya byggnader ska miljöcertifieras.
- Krav ställs dessutom på energieffektiv utformning med avseende på verksamhetsenergi som storköksutrustning, vitvaror och belysning.
- Dagvatten ska om möjligt användas som en lokal resurs, med infiltration och fördröjning inom tomtmark.

3. Äldres boendevalternativ

Kapitel 3 är borttaget i föreliggande dokument och återfinns endast i fullversionen av ramprogrammet.

4. Särskilda boenden för äldre i Göteborg

Göteborg har kategoriserat två olika huvudtyper av vård- och omsorgsboende; vanligt vård- och omsorgsboende respektive vård- och omsorgsboende med särskild inriktning (demens-/psykiatriisk inriktning).

- Eftersom behov utifrån huvudtyperna kan variera över tid ska vård- och omsorgsboendena enkelt kunna byta inriktning.
- Vanligtvis behöver personer med demenssjukdom bo i en småskalighet med nära tillgång till personal.
- Forskningen visar att personer med demenssjukdom i högre grad använder de gemensamma utrymmena på särskilda boenden.
- Ett flexibelt byte av inriktning får inte stå i vägen för att pröva nya varianter av byggnader. Eftersom det finns en stor mängd vård- och omsorgsboenden byggda i småskalighet finns ingen motsättning i denna fråga.

Under de senaste decennierna har särskilda boenden varit utformade på ett ganska likartat sätt. Det är vanligt att varje vård- och omsorgsboende är indelade i enheter om ca åtta-tio ganska små lägenheter samt ett större gemensamt utrymme där de boende på enheten förutsatts tillbringa en del gemensam tid.

- Denna modell är bra för många äldre, särskilt för personer med demenssjukdom, men det bör finnas utrymme för att pröva andra modeller i samband med nybyggnation.
- Ett alternativ till detta traditionella vård- och omsorgsboende är att gemensamhetsutrymmet inte har samma dignitet, utan i stället betona den privata delen av bostaden; lägenheten.
- Exempelvis skulle lägenheterna kunna vara större och de boende istället för ett gemensamhetsutrymme i anslutning till lägenheten gavs möjlighet till att delta i aktiviteter och äta i matsal som är gemensamma för alla enheter inom vård- och omsorgsboendet. En sådan byggnad kräver ett arbetssätt som utgår från att tillgodose de äldres individuella behov.

4.1. Mer avancerad sjukvård i det särskilda boendet

Det sker hela tiden en utveckling av vilken hälso- och sjukvård som är möjlig att utföra i hemmet oavsett om det handlar om ordinärt eller särskilt boende. Utrymmes- och hygienaspekter kan behöva prioriteras framför hemlighet.

4.2. Att bo och att arbeta i särskilt boende

Ett vård- och omsorgsboende har två primära funktioner; det ska vara både en bra bostadsmiljö och en god arbetsmiljö.

Det har även andra funktioner.

- Det ska ge möjligheter att samlas i grupper för gemensamma aktiviteter.
- Det ska innehålla rum för social samvaro med besökare.
- Undersköterskor, sjuksköterskor, arbetsterapeuter, fysioterapeuter/sjukgymnaster med flera har i varierande omfattning vård- och omsorgsboendet som sin arbetsplats.
- Byggnaden ska även fungera för dem som arbetar med skötsel och service av byggnaden.

4.3. Boendet

Lägenheten i det särskilda boendet ska vara en egen bostad av god kvalitet.

- Lägenheten är den privata delen av bostaden och den ska medge att den boende kan behålla sin integritet och självständighet.
- Studier visar att användningen skiljer sig mellan grupper med huvudsakligen fysiska funktionsnedsättningar och grupper av personer med demenssjukdom. Den senare gruppen använder de gemensamma utrymmena i betydligt större utsträckning.
- I den egna lägenheten har man möjlighet att sätta en individuell prägel och inrätta den på ett hemligt sätt.
- De gemensamma utrymmena delas däremot av många och bör därför ha en mer generell utformning och kunna inredas på olika sätt.

4.4. Arbetsplatsen

Den enskilda lägenheten är, liksom övriga utrymmen, personalens arbetsplats både när det gäller att tillhandahålla lokalvård och andra servicetjänster och när det handlar om att ge vård och omsorg.

- På samma sätt är det gemensamma aktivitetsutrymmet, matrummet och köket en förlängning av den boendes vardagsrum och kök där viktiga moment i det dagliga livet äger rum, som måltider och sociala aktiviteter.
- Det är därför viktigt att arbetsplatsperspektivet finns med i planeringen av alla utrymmen i det särskilda boendet genom noggranna inventeringar av verksamhetens behov av utrymmen och funktioner.

4.5. Demografi

Den demografiska förändringen innebär att Göteborgs Stad beräknar en ökning med cirka 2000 lägenheter i särskilt boende i Göteborg fram till år 2035. Om detta blir en realitet påverkas dock av utvecklingen av boendemiljöer, hälsa, läkemedel, teknik och livsstil på ett sätt som är svårt att förutse i nuläget.

5. Faktorer som påverkar användningen av den fysiska miljön

5.1. Åldrandet och den fysiska miljön

Förmågan att uppleva färger, ljus, ljud och lukter utgör viktiga förutsättningar för att existera i den fysiska miljön. Det normala åldrandet innebär att de sensoriska och motoriska funktionerna hos individen många gånger avtar eller förändras.

En kontinuerlig livsföring är särskilt viktig för äldre med avtagande mental och fysisk förmåga. Det innebär ett allt större beroende av den fysiska miljön. Kontinuitet kan här betyda att utformningen av det särskilda boendet så långt möjligt motsvarar en ”normal” bostadsmiljö.

Särskilt boende för äldre är en boendeform för äldre människor med omfattande behov av vård och omsorg. Vi måste därför ta särskilda hänsyn till de krav som åldrande och sjukdom ställer på funktion och användning. De utformningslösningar man väljer måste också fungera för många olika användare, ibland under en kort period, ibland under lång tid.

5.2 Miljöfaktorer som påverkar lokalernas användning

5.2.2. Rekommendationer och krav

- Enheterna utförs med åtta till tolv lägenheter grupperade två eller tre enheter per våningsplan.
- Storleken och möjligheterna till uppdelning i mindre enheter utreds i varje projekt.
- Den egna lägenhetens yta plus andel av gemensam yta bör inte överstiga 55 m².

5.3. Ljus, färger och ljud

5.3.2. Rekommendationer och krav

- Tydliga färg- eller kontrastskillnader mellan vägg och tak eller mellan inredningsföremål och omgivning är viktigt.
- Belysning och tydlig färgsättning ska användas för att tydliggöra den fysiska miljön och framhäva olika inredningselement, bland annat genom hög kontrastverkan.
- En fullgod kontrastverkan kan uppnås även genom en mönstrad tapet, vilket ger ett hemtrevligare intryck än en målad vägg.
- Enfärgade eller mönstrade textilier kan med fördel användas då de samtidigt som de skapar en hemlik miljö även kan bidra till en god ljudmiljö samt förstärka den visuella tydligheten.
- Med medvetna val av material, belysning, färger och dagsljus skapas en miljö som bidrar till trivseln och underlättar orientering skapas.
- För att säkerställa en bra ljusmiljö ska projektörer med kunskap om äldres speciella behov anlitas.
- Yttre solavskärmning och andra solavskärmande åtgärder ska alltid diskuteras med verksamheten i samband med projektering. Det innebär inte att ansvaret för ett bra inneklimat är verksamhetens. Detta gäller alla utrymmen.
- Höjd på fönsterbröstningar anpassas i gemensamma utrymmen och i lägenheter för att möjliggöra utblickar när man sitter eller ligger.
- Det är viktigt att ljud från till exempel diskmaskiner och TV-apparater inte stör. Detta kan åstadkommas med extra tystgående maskiner eller god isolering. Det kan också åstadkommas genom att kök och TV-rum är avskilda från övriga utrymmen.
- Tysta larm och annan teknisk utrustning med låg ljudnivå ska alltid eftersträvas.
- De gemensamma utrymmena bör placeras så onödiga ljudstörningar undviks.

5.4. Lukt och känsel

5.4.2. Rekommendationer och krav

- Att undvika spridning av dålig lukt är viktigt.
- Gemensamma utrymmen bör därför inte placeras så man passerar genom dem på väg till och från skölj- eller soprum. De bör heller inte placeras i närheten av skölj eller soprum.
- Hårda och kalla material bör undvikas om de kommer i direkt kontakt med den boende.

- Hårda material kan också ges ett mjukare uttryck. En betongvägg kan till exempel förses med en tapet eller ha en varm matt färg.
- Metall bör undvikas i möbler och annan lös inredning som används av den boende.
- Lokalerna kan utformas så att risken minskar för att äldre och personer med nedsatt funktionsförmåga blir starkt påverkade. Detta kan tillgodoses genom informations- och stödsystem eller byggnadstekniska åtgärder.

6. Utformning

6.1. Utformning allmänt

- Boendet bör vara relativt stort, ungefär 100 lägenheter är önskvärt. Detta för att kunna ha ett utbud som ger de boende möjlighet till aktivitet - restaurang/kök, SPA, solrum - samt för ökad effektivitet och samutnyttjande av ex sjuksköterska, nattpersonal mm.
- Entréer och trapphus bör vara utformade så de är inbjudande och man ska undvika en utformning som för tankarna till en vårdinstitution.
- Entréer ska annonsera sig tydligt såväl visuellt som taktilt.
- Även färdtjänstfordon och ambulanser måste ha goda angöringsmöjligheter till huvudentrén.
- I eller utanför entrén ska möjlighet finnas plats att vänta in besök, färdtjänst och dylikt under tak.
- Anläggningens totala storlek behöver inte påverka trivsel och orienterbarhet, det kräver genomtänkt utformning av de enskilda boendegruppernas utrymmen.
- Det bör finnas plats där anhöriga kan övernatta om det inte finns plats i lägenheten.
- En sammanfattande del med exempel på lösningar för olika utrymmen och funktioner finns i Bilaga 1.

6.2. Lokalisering

- Ett vård- och omsorgsboende bör lokaliseras nära service och kollektivtrafik och integreras i stadens struktur för att stödja ett fortsatt normalt vardagsliv.
- Utsikt över en aktiv, befolkad plats ger sysselsättning och närhet till grönska och natur är bra för hälsan.
- En närmiljö utan stora höjdskillnader och med skyddade sittplatser ökar möjligheterna till utevistelse.

6.3. Gemensamma utrymmen på enheten

6.3.2. Rekommendationer och krav

- De gemensamma utrymmena för måltider och aktiviteter bör vara centralt placerade så de är lätta att nå.
- Enhetens kök ska placeras i anslutning till matrum/matplats.
- Köket ska vara ergonomiskt utformat och fullt utrustat med bland annat bra arbetsytor och upphöjd diskmaskin för professionellt bruk.
- Omfattning av spis, kyl, frys och andra vitvaror anpassas efter den typ av matlagning som ska förekomma.
- Plats för förvaring av torra varor ska finnas i eller i direkt anslutning till enhetens kök.

- Separat ho för handtvätt ska finnas liksom en genomtänkt logistik för rena och smutsiga flöden enligt miljö- och hälsoskyddsreglerna.
- Det ska finnas utrymme för handdesinfektion, vid behov i låsbar dispenser.
- Matplatsen och gemensamma utrymmen ska dimensioneras så att de boende kan sitta tillsammans.
- Om lägenhetsytorna ökas, kan de gemensamma ytorna minskas. Hänsyn ska tas till rullstolsanvändare.
- Mindre utrymmen där två till tre personer kan sitta tillsammans bör finnas.
- En gemensam, inglasad balkong där de flesta boende samt flera personal får plats ska finnas i direkt anslutning till de gemensamma utrymmena.
- Enheter i markplan bör ha tillgång till egen uteplats.
- Korridorer ska utformas så de inte upplevs som långa och enformiga.
- Ingångarna till lägenheterna bör inte vara placerade mitt emot varandra med tanke på det utrymme dörrslagningen tar i korridoren.
- Hänsyn ska tas till den utrymmeskrävande utrustning som används, till exempel rullstolar, rollatorer, liftar och andra förflyttningshjälpmedel.
- Plats för att tillfälligt ställa ifrån sig förflyttningshjälpmedel ska finnas i de gemensamma utrymmena.
- Förråd för förbrukningsmaterial som nås från de allmänna utrymmena ska finnas.

6.4. Utrymme för aktiviteter

6.4.2. Rekommendationer och krav

- De gemensamma utrymmena för måltider och aktiviteter bör vara tillräckligt stora för att rymma de flesta boende samt väl genomtänkt för att kunna möbleras på olika sätt och kunna användas till olika ändamål.
- Lokalen ska ha hörslina och möjlighet att variera belysningen.

6.5. Den egna lägenheten

Den egna lägenheten ska enligt Boverkets byggregler (BBR) vara ”en egen bostad av god kvalitet”. Den ska bestå av minst ett bostadsrum med möjlighet att möblera med sittmöbler, bord och några andra möbler. Lägenheten ska ha goda dagsljusförhållanden.

6.5.2. Rekommendationer och krav

- Lägenhetsytan bör vara närmare 35 kvadratmeter för att ha rimlig möblerbarhet och tillgänglighet.
- Det ska vara möjligt att placera sängen både med sidan längs vägg och med huvudändan mot vägg och fritt arbetsutrymme om minst 80 centimeter på varje sida.
- Entrédörren ska ha ett fritt öppningsmått som medger transport av sängar samt utifrån vara väl synlig med hjälp av lämplig kontrastmarkering.
- Väggar och tak ska vara utformade så att montering av skenor för takliftar är möjlig.
- Ett förråd eller klädkammare i eller i direkt anslutning till lägenheten är att föredra då det är mer tillgängligt jämfört med förråd i källare eller på vind.
- I entrén ska finnas plats för gånghjälpmedel, klädavhängning och klädförvaring.
- Lägenheten ska vara utrustad med minst en garderob för gångkläder med mera.
- Utrymme för egen städutrustning till den boendes egen enhet/lägenhet/rum rekommenderas.
- Det ska finnas utrymme för inkontinensmaterial.

- Varje lägenhet ska ha en egen brevlåda för inkommande post. Denna kan vara placerad i anslutning till lägenheten eller någon annanstans.
- Lägenheten ska innehålla en köksfunktion som omfattar diskbänk med ho och plats för kaffemaskin, kokplatta med fläkt samt kylskåp. Kokplatta bör vara lös och ansluts i vägguttag med timer eller motsvarande.
- Plats för mikrovågsugn är en kvalitet som bör eftersträvas.
- Köksfunktionerna ska vara tillgängliga för personer i rullstol.
- Hygienrummet ska ge den boende goda möjligheter att sköta toalettbesök och personlig hygien med eller utan assistans.
- Golvet ska vara matt och halkfritt.
- Kakel ska vara matt.
- Den invändiga utrustningen i hygienrummet, som handtag, tvättställ, toalettstol, strömbrytare med mera ska vara tydligt kontrastmarkerade. Detta kan åstadkommas genom till exempel olikfärgat kakel bakom handfat och toalettstol, olikfärgade vägghandtag och tydlig sits och tryckknapp på toalettstolen.
- Dörren ska ha ett karmmått på 100 centimeter.
- Hygienrum ska ha förhöjd tillgänglighet med 80 centimeter fritt utrymme på vardera sidan om toalettstolen.
- Toalett och tvättställ kan vara höj- och sänkbara med motor. Detta stödjer den äldres möjligheter till ett självständigt liv samt underlättar för personal i omsorgssituationer.
- Det finns även vridbara toaletter som är ett bra alternativ.
- Ett annat alternativ är bidétoaletter.
- Inom hygienrummet ska man kunna vända med rullstol eller rollator på en radie om 150 centimeter.
- Handfat ska gå att flytta ut 20 centimeter från vägg utan att blockera dörr eller annat.
- Hygienrum ska i nyproduktion innehålla egen tvättmaskin/tumlare.
- Duschslangar ska vara ogenomskinliga och munstycket konstruerat så att inte aerosol bildas.
- I alla hygienrum ska det finnas utrymme för tvål, engångshanddukar/papper, handskar, plastförkläde, handdesinfektion och desinfektion för ytrensning.
- Låsbara medicin- och värdeskåp ska finnas i lägenheterna. Gärna med kodlås eller tag-system.

6.6. Administrativa lokaler

Behovet av administrativa lokaler beror på hur verksamheten är organiserad och storleken på anläggningen. Behovet av ytterligare administrativa lokaler diskuteras i varje enskilt projekt.

6.6.2. Rekommendationer och krav

- På varje våningsplan ska det finnas ett eller flera mindre kontors- och samtalsrum för personalen.
- I lokalerna ska det finnas möjlighet att prata i telefon och samtala ostört samt arbeta med administrativa uppgifter.
- De funktioner som delas av två eller flera enheter bör placeras så de enkelt nås från ett neutralt utrymme utanför enheterna.

6.7. Personalutrymmen

6.7.2. Rekommendationer och krav

- Personalutrymme ska dimensioneras efter det antal arbetstagare som regelbundet sysselsätts på arbetsstället och som normalt kan beräknas använda utrymmena samtidigt samt arbetstagarnas fördelning på kön.
- Det ska finnas ett personalrum per anläggning, beroende på personalgruppens storlek. Det ska innehålla köksutrustning för att värma och tillaga mat. Personalrummet ska ge möjlighet till avskildhet från arbetsmiljön. Normalt ska det vara ett gemensamt personalutrymme för all personal.
- På varje våningsplan ska det finnas tillgång till personaltoalett.
- Det ska finnas minst ett vilrum per anläggning.
- Varje anläggning ska ha omklädningsrum med möjlighet till avskild dusch och omklädning.
- Alla närvarande ska ha tillgång till skåp, klädkrok och skohylla.
- Duscharna ska vara låsbara med möjlighet att klä om inne i duschen.
- Det ska finnas möjlighet att låsa in personliga värdesaker på arbetsstället.
- Värdefack kan placeras antingen i omklädningsrummen eller på enheterna.

6.8. Tillagnings- eller mottagningskök

- Tillagningskök bör vara förstahandsvalet vid nybyggnad.
- Vilken typ av kök som ska utföras bör beslutas på ett tidigt stadium och framgå av stadsdelsnämndens uppdrag.

6.9. Restaurang och kafé

- Diskuteras i varje enskilt projekt i relation till stadsdelens behov, läge i staden mm.

6.10. Utrymmen för lokalvård

6.10.2. Rekommendationer och krav

- Städutrymme med utslagsback ska finnas på varje våningsplan.
- Beroende på anläggningens storlek och verksamhetens behov kan flera städutrymmen behövas.
- Städcentral med utrymme för förvaring av städvagnar och annan städutrustning ska finnas inom anläggningen.
- Golvbrunn för tömning av städmaskiner ska finnas.
- Utrustning för tvätt av moppar ska finnas inom anläggningen.

6.11. Utrymmen för sopor och återvinning

Avfallshanteringen ska utformas så att källsortering av material kan ske i enlighet med Göteborgs Stads mål att öka resurshushållningen och minska avfallsmängderna. Installation av sopsug ingår ej i normal standard för Göteborgs Stad.

6.11.2. Rekommendationer och krav

- För att källsortering i alla förekommande fraktioner ska fungera smidigt är det viktigt att man tillgodoser de ytor som källsorteringen kräver. Det gäller där avfallet uppstår, på eventuell mellanstation (t.ex. på varje våningsplan) och i det återvinningsrum/återvinningshus där avfallet slutligen lämnas.
- Utrymme för farligt avfall och verksamhetsspecifikt avfall som t.ex. läkemedel inkluderas.
- I de fall det finns avfallsnedkast kan dessa användas för brännbart avfall. Övriga fraktioner hanteras separat.
- När den fysiska utformningen av avfalls-/återvinningsutrymmena görs måste även tänkta flöden beskrivas. Framför allt är det viktigt med ett rationellt och effektivt flöde för tungt och/eller luktande avfall.
- Om avståndet till återvinningsrummet/återvinningshuset är stort bör invändiga mellanstationer för temporär lagring skapas.

6.12. Utrymmen för transporter och förvaring

6.12.2. Rekommendationer och krav

- Leveranser ska ske via separat leveransentré.
- Korridorer i mottagningskorridorer ska dimensioneras efter tillåtet fritt passageutrymme vid uppställning av häckvagnar.
- Volymer och flöden av livsmedel, ren och smutsig tvätt, förbrukningsmateriel, sopor, bårtransporter med mera ska studeras och planeras tidigt i planeringsprocessen.
- Planeringen ska ske i nära samarbete med verksamheten.

6.13. Spol- och diskdesinfektor

6.13.2. Rekommendationer och krav

- Det bör finnas en spoldesinfektor per enhet och det ska finnas minst en per våningsplan.
- Spoldesinfektor ska kunna rengöra och ha utrymme för en hink.
- Det är svårt att uppnå en säker och kvalitetssäkrad rengöring för till exempel urinflaskor, städhinkar och bäckeninsatser till toalettstolar utan desinfektionsprocess.
- Om ett vård- och omsorgsboende inte har tillgång till en spoldesinfektor måste andra rutiner upprättas för rengöringen.
- Ur arbetsmiljösynpunkt ska rengöringsprocessen vara säker för medarbetarna att utföra.
- Det ska finnas minst en diskdesinfektor per anläggning, vilken bör vara placerad i närheten till sjuksköterskornas kontor.
- Utrustningens placering och kapacitet får inte försvåra det dagliga arbetet.
- Låsbart plåtskåp för förvaring av kemiska produkter samt desinfektion ska finnas.

6.14. Tvättstuga för kläder och hemtextiler

6.14.2. Rekommendationer och krav

- Det ska finnas minst en tvättstuga per våningsplan, alternativt en per enhet beroende på enhetens storlek och placering.
- Tvättstugan ska utrustas med tvättmaskiner, torktumlare och torkskåp enligt lokalförvaltningens tekniska krav och anvisningar.

- Omfattningen avpassas till om det finns egna maskiner i lägenheterna.
- Rummet bör ha fönster, varav minst ett ska vara öppningsbart.
- De boende ska ha möjlighet att delta i tvättarbetet såsom en del i det dagliga arbetet.
- En kort torkprocess ska möjliggöras med hjälp av torkrum, torktumlare etc.

6.15. Grovtvättstuga

6.15.2. Rekommendationer och krav

- Det ska finnas särskild möjlighet till tvätt av grövre textilier på minst ett ställe inom anläggningen.

6.16. Handikapptoalett (HWC) och allmän toalett

6.16.2. Rekommendationer och krav

- Det ska finnas minst en HWC och minst en allmän toalett per anläggning.
- Dessa placeras i anslutning till huvudentré och publika funktioner.

6.17. Förråd

- Tillräckligt utrymme för förråd är viktigt.
- Diskuteras i varje enskilt projekt i relation till stadsdelens behov.

6.18. Teknikutrymmen

6.18.2. Rekommendationer och krav

- Teknikutrymmen ska planeras för god tillgänglighet och åtkomlighet.

6.19. Dörrar och fönster

Utförande och standard på dörrar, portar och fönster regleras delvis genom brand- och funktionskrav, se lokalförvaltningens Tekniska Krav och Anvisningar.

6.19.2. Rekommendationer och krav

- De dörrar och fönster som är tänkta att hanteras av de boende ska kunna användas utan hjälp av personal eller anhöriga.
- Trösklar och nivåskillnader ska undvikas.
- Glaspartier ska vara markerade så man inte uppfattar dem som tomrum och går in i dem.
- Entrédörrar ska vara självöppnande med rörelsedetektor *eller* vara utrustade med elektriska dörröppnare.
- Uteplatser som nås från markplan ska vara enkelt åtkomliga för de boende, till exempel med hjälp av elektrisk öppningsanordning.

- Gemensamma balkonger ska ha lättöppnade dörrar och höjdskillnader ska undvikas mellan rummet och balkongen. Även små höjdskillnader utgör hinder och ökar risken för fallolyckor.
- Balkongdörrarna ska vara låsbara.

6.20. Golv- och markbeläggning

Hårda golv utgör ökad fallskaderisk samt medför påfrestning för dem som vistas i lokalerna.

6.20.2. Rekommendationer och krav

- I utrymmen där boende rör sig ska energiabsorberande golv övervägas. Tester visar att dessa drastiskt minskar riskerna för höftledsbrott samt att ljudmiljön förbättras.
- Utomhus ska mjuka beläggningar övervägas.
- Gångytan bör vara matt och ljusare än kantstenen och jämnt upplyst med lågt sittande belysning som inte bländar.
- Golvytan bör inte innehålla stora färgkontraster som kan uppfattas som hål eller hinder.

6.21. Andra boendetrymmen

- Byggnaden kan innehålla andra gemensamma funktioner.
- Möjlighet till övernattnings för anhöriga bör finnas om det inte finns plats i den egna lägenheten.

6.22. Rumsutformning och orienterbarhet

- En stor del av alla som bor i särskilt boende har någon form av kognitiv funktionsnedsättning som till exempel demenssjukdom. Detta har stor betydelse eftersom det är väl dokumenterat att dessa personer ofta utvecklar en förändrad uppfattning av tid och rum.
- Därför är det viktigt att lätt kunna orientera sig i lokalerna för den boende.
- Det är också viktigt att lokalerna ger personalen goda möjligheter till överblick.
- Tydlig rumsutformning med god överblickbarhet underlättar även för synsvaga personer.

6.23. Logistik och flöden – inne och ute

Ett särskilt boende är en boendeform men också en arbetsplats för olika yrkeskategorier. Verksamheten genererar ett antal flöden som ska fungera utan konflikter, till exempel transport av avlidna.

6.23.2. Rekommendationer och krav

- Huvudentrén ska inte användas för varuleveranser eftersom dessa kräver en utrymmesstandard och en skötsel som inte är förenlig med rimliga krav på en personentré.
- En separat entré för varuleveranser ska finnas.
- Entrén ska utifrån vara välkomnande, funktionell och lättillgänglig för boende, personal, anhöriga, taxi, ambulans med flera.

- Material och dörrmiljöer ska dimensioneras för hög användningsgrad och stor klimatpåverkan vintertid.
- Entrén ska förses med vindfång.
- I entrén ska man kunna sitta och ha uppsikt över fordon som angör byggnaden, till exempel taxi.
- Att kombinera entréfunktionen med något slags gemensamt utrymme, till exempel ett kafé eller en kiosk, skapar omvärldskontakt och ökar möjligheterna till informell vardaglig aktivitet.
- Det bör finnas ett utrymme för avspolning och rengöring av utrustning såsom rullstolar, transportvagnar, rollatorer, etc.

6.24. Utemiljö

Trädgårdsmiljön är viktig för att skapa trevlig atmosfär och skapa förutsättning för att de boende ska vilja vistas utomhus.

6.24.2. Rekommendationer och krav

- Utemiljön bör omfatta en eller flera lättillgängliga och rymliga uteplatser i direkt anslutning till byggnaden och dimensioneras efter boendets storlek.
- Dessa platser ska ha goda solförhållanden och erbjuda lä, regnskydd och skugga.
- Det bör finnas varierade gångstråk med fast underlag med plats för en person med rollator samt en person vid sidan.
- Uteplatserna ska vara tillgängliga med rullstol, beakta därför gles placering av bordgrupper vid dimensionering av uteplats samt placera rabatter, mindre träd och blommande solitärbuskar för rumsbildning och trivsel.
- Ytor för odling ska locka till att aktivera kropp och sinne med stimulans av såväl lukt, syn, känsel och smak.
- Odling av ätbara växter, blommor samt andra växter ska även kunna nås av personer som sitter.
- Möjligheter till odling ska alltid diskuteras i projekteringen, till exempel genom upphöjda odlingsbäddar eller balkonglådor.
- Gångytor bör knyta ihop olika delar av boendets delar – entréer, uteplatser, odlingsytor och gångslingor.
- En gångväg utformad som slinga ska alltid eftersträvas som en del av utemiljön, där gångslingan förläggs så att den passerar objekt som kan stimulera alla sinnen via blommande buskar och rabatter, vackra träd och utsiktsmöjligheter.
- Bredd på gångväg ska vara minst 1600 mm.
- Gångytorna bör vara så plana som möjligt utan några onödiga höjdskillnader, maxlutning 2 %.
- Ytskikten bör utföras för ökad orienterbarhet för personer med nedsatt syn samt personer med demens.
- Genom kontrastverkan i material samt upphöjda kantstenar ges möjligheter för de boende att orientera sig runt boendet.
- Huvudstråken ska även förses med god allmänbelysning.
- Vid fastigheter där utemiljön kan vara svår att tillskapa i markplan, t.ex. i centrala delar av staden, kan andra alternativ övervägas, t.ex. takterass.

7. Välfärdsteknik

Välfärdsteknik är ett nytt begrepp som handlar om nya former av tekniska lösningar som kan bidra till ökad livskvalitet och fler alternativ att tillgodose omsorg, ökad självständighet, aktivitet, delaktighet, nya sociala kontakter, resurs- och kostnadseffektiva arbetssätt och bättre arbetsmiljö.

7.2. Rekommendationer och krav

- Anläggningen ska vara utrustat med trådlöst nätverk anslutet till internet som stöd för verksamheten.
- Anläggningen ska utrustas med trådlöst nätverk för boende och besökare.
- Varje lägenhet ska ha en fiberanslutning med möjlighet till telefon, TV, internet etc.
- Ett koncept med användarvänliga lösningar och möjligheter till egna val kommer att tas fram.
- I samband med ny- och ombyggnad ska det alltid övervägas vilken teknik som kan användas för att erbjuda alternativ och främja självständigt liv.
- Det kan handla om till exempel välfärdsteknik som självspolande toaletter eller om digitalt kognitionsstöd.
- Tekniska lösningar till stöd för omsorg och vård via teknik ska utvecklas i stadens särskilda boenden.
- De trygghetslarm som installeras är digitala.
- Omfattningen och utbud av tekniska hjälpmedel beräknas öka kraftigt och kan inte i detalj låsas i ramprogrammet.

8. Säkerhet och tillgänglighet inne och ute

Det finns många olika säkerhetsaspekter att ta hänsyn till inom särskilt boende. Man skiljer mellan statisk respektive dynamisk säkerhet.

- Statisk säkerhet avser åtgärder i den fysiska miljön för att ge fysiskt stöd, minska eller förebygga risk för fall, smittspridning eller olyckstillbud inom eller intill vård- och omsorgsboendet.
- Dynamisk säkerhet handlar om rutiner och organisation för att hantera säkerheten för de boende.

Tillgänglighet i särskilt boende handlar om att skapa en fysisk miljö som är till för alla. Miljön ska underlätta för personer med olika slags funktionsnedsättningar såsom rörelse- och orienteringsförmåga eller nedsatt styrke-, grip- eller precisionsförmåga för att de självständigt ska kunna använda miljön.

8.1. Åtgärder för ökad säkerhet och tillgänglighet i den fysiska miljön

8.1.2. Rekommendationer och krav

- Det ska finnas tydliga kontraster både inom- och utomhus som framhäver gångytor och gränser mellan golv och vägg och som gör det lätt att se lösa inredningsföremål och andra hinder.
- Trädgårdar och gårdar bör vara inhägnade för att värna om de boendes säkerhet men även för att förhindra obehöriga att ta sig in.
- Nivåskillnader, svåröppnade dörrar och en otydlig visuell utformning ska undvikas.
- Det ska finnas tydliga kontraster både inom- och utomhus som framhäver gångytor och gränser mellan golv och vägg och som gör det lätt att se lösa inredningsföremål och andra hinder.
- Energiabsorberande och halkfria golvmaterial ska övervägas.
- Mattor ska vara glidfria eller fastsatta och möbler och annan lös inredning placerade så de inte innebär risk för att snubbla.
- Hyllor, skåp och hushållsmaskiner ska vara väl förankrade.
- Fönster ska vara säkrade så man inte kan falla ut.
- Alla former av höjdskillnader i form av trösklar eller kanter ska i alla situationer undvikas mellan eller inom de utrymmen dit de boende har tillgång! Även mycket små skillnader på en till två centimeter innebär hinder för rollatorer och rullstolar och innebär risk för att snubbla eller hinder för personer med rörelsehinder. Detta gäller såväl inomhus som utomhus, till exempel entréer, balkonger, etc.

8.2. Lås och passagekontroll allmänna utrymmen

Att utforma systemen för låsning och passagekontroll i ett vård- och omsorgsboende är komplicerat eftersom det finns motstridiga behov och delvis motstridiga krav. Det är angeläget att installera robusta system som fungerar i alla situationer.

8.2.2. Rekommendationer och krav

- I tekniska krav och anvisningar finns typlösningar för olika dörrmiljöer som kontinuerligt ska anpassas till den tekniska utvecklingen och förvaltningarnas erfarenheter.

8.3. Lås och passagekontroll lägenheter

Lås bör installeras så att de äldre kan vara så självständiga som möjligt.

8.3.2. Rekommendationer och krav

- Vid nybyggnad bör man installera beröringsfria lås av hotelltyp på lägenhetsdörrarna.

9. Referenser och faktakällor

- Abramson, M., Nord, C. red. (2012). *Äldres boende - forskningsperspektiv i Norden*. Lund: Studentlitteratur.
- Abramsson, M., Nedomysl, T. (2008). *Äldre personers flyttningar och boendepreferenser*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier och Fritzes.
- Ahlström, P., Nilsson, F. (2007). *Boende för Äldre - utmaningar och möjligheter*. Linköpings Universitet.
- Arbetskyddsstyrelsen (2009). *AFS 2009:02 Arbetsplatsens utformning - särskilt boende*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Andersson, J. E. (2006). *Omsorgens Boenden - en forskningsöversikt över arkitektur, teknik och miljö i särskilda boendeformer*. Stockholm: KTH.
- Andersson, M. (2013). *Common spaces in assisted living for older persons. Aspects of usability from the residential and workplace perspectives*. Göteborg: Chalmers Tekniska Högskola. Doktorsavhandling.
- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Arjo (2005). *ARJO Guidebok: Särskilt Boende*. Eslöv: Arjo.
- Beischer, S. (2011). *Jag ska egentligen inte jobba här*. Roman. Stockholm: Ordfront.
- Berglund, M. (2014). *Salutogent äldreboende. Om Tre Stiftelsers utvecklingsresa*. Göteborg: Gothia Fortbildning.
- Boll Hansen, E., m. fl. (2000). *Aeldre i bofaelleskab*. Köpenhamn: Amternes og kommunernes Forskningsinstitut, SBI, Gerontologisk Institut.
- Boverket (2015). *Boverkets Byggregler BBR 2015*. Karlskrona: Boverket.
- Bravell, M. E. red. (2014). *Äldre och Åldrande. Grundbok i Gerontologi*. Malmö: Gleerups.
- Dehlin, O., m. fl. (2000). *Gerontologi. Åldrandet i ett biologiskt, psykiskt och socialt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eliasson, T. (2014). *Belysningsboken. Så ljussätter du inomhus*. Stockholm: Roos & Tegnér.
- Engholt, H., m. fl. (2014). *Vejledning til valg af velfaedsteknologi i plejeboliger*. Aarhus: Aarhus Kommune.
- Fahlander, K., Karlsson, G., Vikström, D. (2009). *Demensboken*. Lund: Studentlitteratur 2009.
- Fedderson E., Lüdtke I. (2009). *Living for the elderly: a design manual*. London: Birkhauser.
- Forsemalm, J. (2008). *Äldres boende och etnicitet: en kunskapsöversikt*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Fridell Anter, K. (2006). *Forskare och praktiker om färg, ljus, rum*. Stockholm: Formas.
- Fridell Anter, K., Klarén, U. (2014). *Ljus & färg för människan i rummet*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

- GR (2011). *A2020 Avfallsplan för Göteborgsregionen. En sammanfattning*. Göteborg: Göteborgsregionens kommunalförbund.
- Granbom, M. (2014). *Relocation and residential reasoning in very old age. Housing, health and everyday life*. Lund: Lunds Universitet. Akademisk avhandling.
- Grassman, E. J., Whitaker, A. red. (2012). *Åldrande och omsorgens gestaltningar mot nya perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, K. (2007). *Måltiden inom omsorg och vård. Äldre och ätande i hemmiljö*. Stockholm: Vårdalinstitutet.
- Göteborgs Stad (2007). *Äldres tankar om sitt boende. Sammanställning av SCB:s enkätundersökning bland göteborgare med hemtjänst eller trygghetslarm hösten 2007*. Göteborg: Utvecklingsenheten Senior Göteborg.
- Göteborgs Stad (2010). *Äldreboende. Ramprogram för Göteborgs Stad. Revision 2010-03-29*. Göteborg: Lokalsekretariatet.
- Göteborgs Stad (2013). *Äldreboendeplan för Göteborgs Stad 2014-2017*. Göteborg: Lokalsekretariatet.
- Göteborgs Stad (2013). *Göteborgs Stads miljöprogram*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad (2014). *Miljöstrategiskt program för Göteborgs Stad*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad (2014). *Kemikalieplan för Göteborgs Stad*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad (2014). *Ramprogram för förskole-/skolbyggnader. Lärmiljöer som inspirerar och stödjer lärandet*. Göteborg: Lokalsekretariatet.
- Göteborgs Stad (2015). *Budget 2016 (s, mp, v, fi)*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad (2015). *Riktlinjer för äldreomsorgen i Göteborgs Stad*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad (2015). *Tekniska krav och anvisningar*. Hemsida: ra.goteborg.se. Göteborg: Lokalförvaltningen.
- Göteborgs Stad (2015). *Ansvarsfördelning i fastighetsförvaltningen*. Göteborg: Lokalförvaltningen.
- Göteborgs Stad (2015). *Statistisk årsbok för Göteborg*. Hemsida: <http://www4.goteborg.se/prod/sk/statistik/statistikR5.nsf>. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Hagberg, B., Rennemark, M. (2004). *Den åldrande människans psykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2012). *Bo bra på äldre dar. Kreativitet och nytänkande när det gäller bostäder och boendemiljöer för äldre*. Stockholm: Hjälpmiddelsinstitutet.
- Holm-Bodin, J. (2012). *Femti funderingar om äldres boende*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

- Huber, A. red. (2008). *New Approaches to Housing for the Second Half of Life*. Basel: Birkhäuser.
- Høyland, K., Ribe, Å. red. (2009). *Rom for trygghet og omsorg. Veileder for utforming av omsorgsboliger og sykehjem*. Oslo: Husbanken.
- Jeppsson Grassman, E. red. 2005. *Kropp, livslopp och åldrande*. Studentlitteratur.
- Jönsson, L.-E., Lundin, S. red. (2007). *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Kohlström, G., Paulsson, J. (2012). *Tillgänglig och användbar toalett i offentlig miljö*. Stockholm: Neurologiskt Handikappades Riksförbund.
- Kulander, M. (2013). *Do the elderly move at the right time?* Stockholm: KTH. Akademisk avhandling.
- Laval, S. de (2014). *Gåturen. Metod för dialog och analys*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.
- Liljefors, A., Ejhed, J. (1990). *Bättre Belysning*. Stockholm: Statens Råd för Byggnadsforskning.
- Lindahl, L. m. fl. (2010). *Vem ska värna tillgängligheten?* Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet.
- Myndigheten för delaktighet (2015). *Teknikutveckling inom vård och omsorg om personer med nedsatt beslutsförmåga*. Stockholm: Myndigheten för delaktighet.
- Myndigheten för delaktighet (2015). *Välfärdsteknologi och miljöanpassningar. Goda exempel från särskilt boende och daglig verksamhet*. Stockholm: Myndigheten för delaktighet.
- Myndigheten för delaktighet (2015). *Miljöanpassningar som bidrar till ökad delaktighet- Stöd för att underlätta aktivitet och delaktighet för personer med demenssjukdom*. Sundbyberg: Myndigheten för delaktighet.
- Möller, K., Knudstrup, M. (2008). *Trivsel og plejeboligernes udformning*. Köpenhamn: Servicestyrelsen.
- Paulsson, J. (2002). *Det nya äldreboendet*. Svensk Byggtjänst.
- PRO (2013). *Äldres boende i dag och i framtiden*. Stockholm: Pensionärernas Riksorganisation.
- Prytz, J. red. (2007). *Rum för God Omvårdnad*. Göteborg: Göteborgs Stad och Målaremästarna.
- Ragneskog, H. (2004). *Goda och dåliga ljudmiljöer*. Lund: Studentlitteratur.
- Regeringen (1990). *Ädelreformen: Om ansvaret för service och vård till äldre och handikappade m m. Prop 1990/91:14*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Regeringen (2010). *Den ljusnande framtid är vård*. Delresultat från LEV-projektet. Stockholm: Socialdepartementet.
- Regeringen (2010). *Empati och High Tec*. Delresultat från LEV-projektet. Stockholm: Socialdepartementet.
- Regnier, V. (2002). *Design for Assisted Living. Guidelines for Housing the Physically and Mentally Frail*. New York: Wiley & Sons.

- Rosenberg, L., Nygård, L. (2010). *Teknik som stöd för personer med demens och deras anhöriga*. Hjälpmedelsinstitutet 2010
- Ryd, N. (2008). *Tidiga skeden i planering, bygg och förvaltning*. Stockholm: Sveriges Arkitekter och Byggherrarna.
- SFVH (2010). *Bygghälsa och vårdhygien. Vårdhygieniska aspekter vid ny- och ombyggnation samt renovering av vårdlokaler*. Västerås: Svensk Förening för Vårdhygien.
- SIS (2006). *Byggnadsutformning - Bostäder - Invändiga mått. SS 91 42 21*. Stockholm: Swedish Standards Institute.
- SKL (2015). *Öppna jämförelser 2014. Vård och omsorg om äldre*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Socialstyrelsen (2008). *Värdigt liv i äldreomsorgen. SOU 2008:51*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen (2010). *Nationella riktlinjer för vård och omsorg av personer med demenssjukdom*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011). *Bostad i särskilt boende är den enskildes hem*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2012). *Allmänna råd om värdegrunden i socialtjänsten. SOSFS 2012:3*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012). *Tillståndet och utvecklingen inom hälso- och sjukvård och socialtjänst. Lägesrapport 2012*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2015). *Basal hygien i vårdlokaler 2015:10*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SCB (2015). *Statistisk årsbok för Sverige*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Svensson, E. (2008). *Bygg ikapp*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.
- Svensson, L. (2002). *Äldreboende - ett försök till helhetssyn*. Halmstad: Kommunförbundet Halland.
- Uppsala Kommun (2007). *Funktionsprogram Äldreboende*. Uppsala: Uppsala Kommun.
- Wijk, H. red. (2014). *Vårdmiljöns betydelse*. Lund: Studentlitteratur.
- Wijk, H., red. (2004). *Goda miljöer och aktiviteter för äldre*. Lund: Studentlitteratur.
- Wiklund, G., Melin, S. red. (2013). *Bo Bra på Äldre Dar. Kunskap, kreativitet, kvalitet*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.
- Wikström, B.-M. (2003). *Estetik och Omvårdnad*. Lund: Studentlitteratur.
- Äldreboendedelegationen (2008). *Bo bra hela livet. SOU 2008:113*. Stockholm: Socialdepartementet.